

Inhimillinen dokumentti

N a t a l i a J a k o v l e v a

Väitöstutkimuksessa kuvataan käsitteen *inhimillinen dokumentti* (*čselovečeski dokument*) historiaa ja semantiikkaa. Käsite ilmestyi Venäjällä kirjallisuuskritiikin kieleen 1800-luvulla, eikä se ole vielä kukaan poistunut käytöstä. Se esiintyy edelleen sekä kaunokirjallisuudessa että tieteellisissä, ennen kaikkea humanistisen alan tutkimuksissa. Nykyään ilmaus on kuitenkin kadottanut tarkan sisältönsä, ja sitä käytetään intuitiivisesti ilman määrättyä tai selkeää merkitystä. Inhimillisen dokumentin sisällön selvittämiseksi oli syvennyttävä yksityiskohtaisesti käsitteen historiaan, sen alkuvaiheisiin ja myöhempiin esiintymiin kirjallisuuden kielessä.

Väitöstutkimus koostuu kolmesta luvusta, joissa käsitellään kirjallisuuden historian eri aikakausia. Näinä kolmena aikakautena käsite inhimillinen dokumentti kehittyi ja sen käyttö jatkui venäläisessä kritiikissä. Väitöskirjan ensimmäinen luku käsittelee ajanjaksoa 1870-luvulta 1900-luvun alkuun. Siinä kuvataan inhimil-

lisen dokumentin alkuhistoriaa, sen kotiutumista venäläiseen kritiikkiin sekä leviämistä laajalle kirjallisuuteen ja yhteiskunnallisesti osallistuviin kirjoituksiin.

Käsite lainattiin 1870-luvun jälkipuoliskolla ranskalaisesta naturalismista, virtauksesta, joka kukoisti 1880-luvun eurooppalaisessa kirjallisuudessa ja taiteessa. Alun perin inhimillinen dokumentti siis kuului tuolloin suosittuun naturalistiseen sanastoon, joka levisi tehokkaasti venäläisten realistien käyttöön. Tämä aikakausi inhimillisen dokumentin historiassa onkin kiistatta merkittävä. Kyseessä on tiiviisti kieleen kiinnittynyt ilmaus, jonka löytää helposti aikakausjulkaisujen sivuilta, eri kirjailijoiden julkilausumista sekä naturalismia käsittelevistä keskusteluista ja polemiikeista.

Nimityksen inhimillinen dokumentti loivat ranskalaiset Goncourtin veljekset Edmond ja Jules 1800-luvun lopulla. Sen suosion taustalla ovat pääosin ranskalaisen naturalistin Émile Zolan artikkelit, joissa hän käsiteli inhimillistä dokumenttia liittäen sen estetiikan käsitteistöön vastapainoksi romanttiselle kirjallisuustyylille. Zolan mukaan dokumentti muodosti vaihtoehdon fiktiolle, sillä fantasian ja seipitettyt seikkailut korvasi todellinen koruton elämä.

Ilmaus saavutti venäläisessä kontekstissa hiljalleen vakaan aseman. Käsitteen kielellinen muoto hioutui Zolan kirjallisuusarvosteluiden venäjännöksissä, jotka käsitelivät kokeellista romaania. On huomioitava, että useat arvosteluista

julkaistiin ensin nimenomaan venäjäksi, sillä Zolan töitä ei vähään aikaan julkaistu Ranskassa. Esimerkiksi 1800-luvulla suosittu synonyymi oli ”dokumentti ihmisestä”, jota arvovaltainen kriitikko Nikolai Mihailovski usein käytti. Ilmauksesta muodostui myös johdannaisia, kuten ”naisdokumentti” ja ”pariisilaisdokumentti”, joilla viitattiin kehittyvän käsitteen eri merkitysvaihteisiin.

Zolan teorioissa inhimillisen dokumentin käsite ikään kuin hajaantui osatekijöihinsä. Sana inhimillinen viittasi luonnontieteiden käsitykseen, joka oli Zolan aikaisen tieteen mielenkiinnon kohde. Kirjailija siteerasi toistuvasti artikkeleissaan psykiatrian ja filosofian tieteellisiä julkaisuja. Cesare Lombroso, tunnettu italialainen psykologi, totesi, että hän pystyisi antamaan Zolan henkilöhahmoille tarkat lääketieteelliset diagnoosit, sillä heidän oireensa oli niin ammattimaisesti kuvattu. Zola kuvasi äärimmilleen viedyn nykyihmisen seksimaanikosta kertovassa romaanissaan *Ihmispeto*. Toisena naturalistisen ruumiinkuvan pysyvänä kohteena oli nainen, joka nähtiin fyysisen ihmisen selvimpänä ilmentymänä.

Ilmauksen toinen osa kuvastaa sen positivistista alkuperää. Naturalismin johtava teoreetikko Hippolyte Taine käytti myös sanaa ”dokumentti” yhdistäen kuitenkin termin uuteen historialliseen metodiin. Zolan pohdinnat dokumentti-käsitteestä sisälsivät usein tainelaisia piilomerkityksiä ja sana dokumentti itsessään viittasi puhtaasti ajatukseen tosiasioiden kirjaamisesta.

Venäläisessä kontekstissa inhimillinen dokumentti sai aikaan negatiivisia miellelyhtymiä, jotka johtuivat Émile Zolan ja hänen seuraajiensa tuotannon saamasta kielteisestä vastaanotosta 1800-luvun lopulla. Dokumentti-käsite nousi käyttöön naturalismin teorian myötä ja yhdistettiin epäsuorasti ristiriitaisiin käsityksiin luonnosta (*natura*). Aihe oli aikaisemmin ollut myös venäläisen luonnonmukaisen koulukunnan kiistanaiheena. Tämä luonnonmukaisuus oli jo ammoisista ajoista lähtien yhdistetty huonon elämän ja fyysisten tarpeiden riivaaman henkilö-hahmon kuvauksiin. Siihen liitettiin myös ajatus

likaisen todellisuuden kuvauksesta, joka usein nähtiin läntiseen taiteeseen suuntautumisenä. Myös luonnonmukaisen koulukunnan käsitteen luoja, kirjailija Faddei Bulgarin, koki *naturan* käsitteen negatiivisena. Inhimillinen dokumentti yhdistettiin vääristeltyn todellisuuteen eli elämän eläimellisen puolen kuvaamiseen sekä läntisiin, epävenäläisiin aiheisiin.

Tämän tyylin päähenkilöitä kuvattiin yhteiskunnan pohjasakkana, eläimellisinä hahmoina. Ilmaus säilyi kielenkäytössä ja alkoi elää omaa elämäänsä senkin jälkeen kun naturalismi tyylisuuntana alkoi vanheta ja unohtua. Inhimillisen dokumentin side naturalismiin toisin sanoen heikkeni ja sen merkitys muuttui selvästi. Jo vuosisadan loppupuolella ilmaus esiintyi ilman naturalismin kontekstia, jolloin se satunnaisesti yhdistettiin sairaan mielen, rappion aikakauden ja niin kutsuttujen nykyajan hamletien kuvaukseen. Esimerkiksi Mihailovski luki Maria Baškirtsevan päiväkirjat inhimilliseksi dokumentiksi luonnehtien niitä psykopaattisen naisen kirjoituksiksi. Ilmaus ”psykopaattinen nainen” oli tullut muotiin hiukan ennen Baškirtsevan päiväkirjojen julkaisua, ja se jäi elämään teoksen lukijoiden keskuudessa. Baškirtseva nähtiin uutena dekadenttina naistyyppinä, *fin de siècle*n edustajana. Niinpä psykopaattisuus hysteerisessä avoimuudessaan jäi yhdeksi uudeksi inhimillisen dokumentin käsitteen ominaisuudeksi.

Inhimillisen dokumentin käsite keräsi ympärilleen paljon muitakin ilmiöitä, jotka kukoistivat uudella alkavalla vuosisadalla. Näitä ilmiöitä käsitellään väitöstudiumin toisessa luvussa.

1900-luvulla inhimillisen dokumentin side käsitteen alkuperäiseen lähteeseen, ranskalaiseen naturalismiin, yhä heikkeni ja käsitettä alettiin käyttää entistä vapaammin. Inhimillisen dokumentin historiassa tätä kautta voi luonnehtia ajaksi, jolloin sen merkitys pirstaloitui. Samaan aikaan venäläisessä kirjallisuudessa epäesteettiset näkemykset nousivat ajankohtaisiksi.

Ominaista 1900-luvun vaihteen kirjallisuudelle oli kiinnostus harrastelijakirjailijoita, ei-fiktiivistä kirjallisuutta ja todellisia henkilö-hahmoja kohtaan. Inhimillisen dokumentin

käsite ei ollut yhtä suosittu kuin ennen, vaikka kirjailijat käyttivät sitä yhä teoksissaan. Käsite löytyi edelleen aktiivisesti kirjoittavien venäläisten naturalistien, kuten Aleksandr Amfiteatrovin tai Pjotr Boborykinin teksteistä. Inhimillinen dokumentti ei kuitenkaan enää kytkeytynyt yhtä kiinteästi naturalistiseen perinteeseen, sillä se ilmestyi toisinaan myös uusissa konteksteissa. Aina vuoteen 1917 saakka inhimillinen dokumentti liitettiin naiskysymystä käsitteleviin teksteihin, oli sitten kyse neidon päiväkirjasta tai fysiologisia yksityiskohtia paljastavista naisten tunnustuksista, naisromaaneista tai niin sanotusta naiskirjallisuudesta.

Inhimillisen dokumentin käsite oli useiden kirjailijoiden suosiossa, mikä osittain selittyy käsitteen spontaanilla ja tahattomalla käytöllä sekä sillä, ettei tuona aikana ollut mitään vallitsevaa kirjallisuussuuntaa. Toisaalta käsite alkoi päästä eroon jyrkän kielteisistä sivumerkityksistä, jotka olivat syntyneet ranskalaisen naturalismin kannattajien ja vastustajien välisistä kiistoista. Inhimillinen dokumentti pääsi modernistien sanavarastoon ja sai uusia merkityksiä venäläisten runoilijoiden Aleksandr Blokin, Zinaida Gippiuksen, Nikolai Gumiljovin ja Vladislav Hodasevitšin tuotannossa. Käsite esiintyi silloin yhä useammin ei-fiktiivisen kirjallisuuden eli päiväkirjojen, muistiinpanojen, muistelmien ja myös runollisten tunnustuksien yhteydessä. Inhimillinen dokumentti yhdistyi siis omaehtoisesti vilpittömyyden ja totuuden käsityksiin kirjallisuudessa, minkä vuoksi se liitettiin myös kaunokirjallisuuden ulkopuoliseen retoriikkaan.

Inhimillinen dokumentti esiintyi myös runoteoksissa, esimerkiksi Maria Moravskajan runoissa, mikä puolestaan aiheutti muutoksia sen semanttiseen kenttään. Samaan aikaan käsite assosioitui myös Vasili Rozanovin tuotantoon, varsinkin tunnettuihin teoksiin *Ujedinjonnoje* ja *Opavšije listja* -teoksiin. 1910-luvulla tapahtui ilmauksen kehitys zolalaisuudesta rozanovilaisuuteen, johon liitettiin sellaisia piirteitä kuin intiimiys ja tunnustuksellisuus.

Näin siis inhimillisen dokumentin semanttisessa kentässä vilpittömän tunnustuksen posi-

tiiviset mielleyhtymät yhdistettiin negatiivisiin psykofysiologisiin tarpeisiin, jotka muistuttivat etäisesti sen naturalistisesta syntyperästä. Inhimillinen dokumentti liittyi esimerkiksi aikansa sankari -tyyppisiin kuvauksiin, joita syntyi erityisesti yhteiskuntapoliittisten käännekohtien aikana. Se oli eräänlainen versio zolalaisesta ihmispedosta. Inhimillisen dokumentin henkilöahmot kehittyivät jatkuvasti Balzacin keski-ikäisistä naisista emansipoituneisiin naisiin, vallankumouksellisiin terroristeihin ja turmeltuneisiin älykköihin, joiden tunnustukset kulkivat 1910-luvulla kirjoitetun kirjallisuuden eturintamassa. Henkilöahmojen implisiittinen kehitys vaikutti ratkaisevasti inhimillisen dokumentin evoluutioon. Venäläiset emigranttikirjailijat veivät inhimillisen dokumentin ulkomaille tämän semanttisen painolastin kanssa.

Kolmannessa luvussa kerrotaan ilmauksen käytöstä 1920–30-luvuilla. Luvussa tarkastellaan emigranttikirjallisuuden kontekstia ja analysoidaan inhimillisen dokumentin käyttöä neuvostokirjallisuudessa. 1920–30-luvuista muodostui käsitteen kannalta yhtä keskeinen ja merkittävä ajanjakso kuin zolalaisuudesta. Mutta tutulla ilmauksella oli tuohon aikaan kuitenkin jo täysin uusi sisältö ja sitä käytettiin eri merkityksessä kuin 1800-luvulla.

Inhimillinen dokumentti nousi merkittävään osaan myös tässä täysin uudessa kontekstissa, mikä ilmeni erityisesti emigranttikirjallisuudessa. Ilmausta käyttivät jälleen kaikkein tunnetuimmat ja vaikutusvaltaisimmat kriitikot. Inhimillinen dokumentti vilahteli jatkuvasti aikakausjulkaisujen sivuilla aivan kuten aikaisempinakin kausina. Käsite esiintyi manifesteissa ja siitä tuli pariisilaisena vireenä tunnetun suuntauksen tärkein tunnus. Käsitteen ympärillä käytiin entiseen tapaan paljon keskusteluja. Inhimillisestä dokumentista tulikin Georgi Adamovitšin ja Vladislav Hodasevitšin emigranttikirjallisuuden tehtäviä käsittelevän kuuluisan polemiikin avainsana.

1920-luvun alussa ilmauksen ajankohtaistumista edistivät sellaiset tunnetut henkilöt kuin Juli Eichenwald ja Mihail Artsybašev, jotka vuorostaan omaksuivat käsitteen vallankumousta

edeltäneistä kirjallisuuskeskusteluista. Tässä suhteessa inhimillistä dokumenttia tunnetuksi tehnyt Adamovitš oli 1920-luvun lopulla tekemisissä sisällöltään jo melko monipuolisen ja suosituksen käsitteen kanssa. Dokumentin ajankohtaistumista ulkomailla asuvien venäläisten keskuudessa edesauttoivat myös naturalistisen suuntauksen paluu ranskalaiseen kirjallisuuteen sekä esimerkiksi Louis-Ferdinand Célinen skandaaliromaanien suosio.

Juuri venäläisessä emigranttikirjallisuudessa toteutui se täysi potentiaali, jonka inhimillisen dokumentin käsite oli pitänyt sisällään yli viisikymmentä vuotta. Tuohon aikaan esimerkiksi vuosisadan alun kriitikoita yhdistänyt pyrkimys inhimillisen dokumentin löytämiseen muuttui sen tietoiseksi luomiseksi. Tässä mielessä mukailtiin dokumentin syntyä; tuolloin käsitteen luominen oli osa naturalistista ohjelmaa, jonka seuraajat yrittivät ilmentää inhimillistä dokumenttia kirjallisuudessa.

Inhimillisen dokumentin käsitteelliset kokonaisuudet jakaantuivat tiettyihin aiheisiin, hahmoihin, teemoihin ja muotoihin muodostaen näin uusia yhdistelmiä. Aiempaan tapaan se ei kuitenkaan ollut sidoksissa mihinkään lopulliseen muotoon tai tyyliin, vaan sen semantiikka muuttui jatkuvasti liikkuessaan kirjallisessa kontekstissa. Dokumentin käsite oli päätyttyä jonnekin lähteen ja itse tekstin, prototyypin ja henkilöhaamon sekä työstämättömän materiaalin ja monimutkaisen kirjallisen sommitelman rajamaille. Tässä yhteydessä se kytkeytyi sellaisiin rajamuotoihin kuten luonnon, käsikirjoitus, pala todellisuutta, elävä tyyppi, aikansa sankari, omakuva ja naisen valokuva. Tässä muodossa dokumentti päätyi sen ajan kirjallisuuteen. Uudessa kontekstissa säilyivät ja kehittyivät edelleen käsitykset erityisestä sankarista tai sosiaalisesta hahmosta, joka käy uudestaan läpi kehityksensä valkokaartilaisesta ja pakolaisesta epäsosiaalisesti boheemiksi.

Inhimillisen dokumentin ongelma oli hyvin keskeinen myös 1920–30-lukujen neuvostokirjallisuudessa, jossa käyttöön otettiin pian emigranttien tapaan termi ”dokumentalismi”. Sillä tarkoitettiin toisaalta monenkirjavia, usein

toisilleen vastakkaisiakin kirjallisuusilmiöitä, ja toisaalta taas fiktiivisyyttä karttavia suuntauksia.

Siinä missä ulkomailla tällaiset suuntauksukset olivat selvimmin pariisilaisen vireen edustamia, oli neuvostoliittolaisessa kontekstissa vastaavana tahona niin kutsuttu faktakirjallisuus (*literatura fakta*). Tämän tyylin sanastoon päädyttyään dokumentti vaikuttaa sulautuneen yleiseen faktografiseen termistöön muuttuen siten myös merkitykseltään neutraalimmaksi.

Vaikka inhimillisellä dokumentilla ei ollutkaan yhtä merkittävää roolia neuvostokirjallisuudessa kuin ulkomailla, sitä kuitenkin toisinaan käytettiin merkitsemään jonkinasteista dekadenssia. Käsitettä käyttivät myös siihen jo ennen vallankumousta tutustuneet kirjailijat, esimerkiksi kuuluisa neuvostokriitikko Vjatšeslav Polonski, joka 1920-luvun alussa kuvasi tällä vanhentuneella ilmauksella emigranttikirjallisuuden väitettyä rappeutuneisuutta. Silloin tällöin käsitteeseen saattoi myös törmätä taiteilijayhdistys LEF:in (*Levy Front Iskusstva – Taiteen vasen rintama*) kriitikoiden teksteissä, joissa siihen liitettiin jo myönteisempiä konnotaatioita. Kriitikko Dmitri Gorbov puolestaan yhdisti dokumentin yleisiin mielikuviin montaasiproosan (*montažnaja proza*) suuntauksesta. Yleisesti ottaen Taiteen vasemman rintaman kirjailijoiden ohjelma erosi kuitenkin selvästi emigranttikirjailijoiden intiimeistä ja tunnustuksellisista pyrkimyksistä, ja tämä lieneekin yksi syy siihen, miksi inhimillinen dokumentti ei saanut suurta suosiota neuvostokirjallisuudessa.

Vähitellen termiä lakattiin käyttämästä yleisesti, ja myöhemmässä neuvostoajan kirjallisuudessa ja kritiikeissä se esiintyy vain satunnaisesti. Uuteen eloon vanhentuneen käsitteen herätti Lidija Ginzburg käyttäessään sitä kuuluisassa monografiassaan *O psihologičeskoj proze (Psykologisesta proosasta)*. Ginzburg antoi käsitteelle hyvin yleisen ja neutraalin sisällön. Hänen mukaansa inhimillinen dokumentti merkitsi laajassa mielessä dokumentaaris-tunnustuksellisia genrejä. Tästä voidaan laskea alkaneen käsitteen esiintyminen nykyaikaisessa venäläisessä kirjallisuudentutkimuksessa ja kirjallisuudessa, joissa

sitä käytetään ajoittain, joskin sen terminologinen merkitys on kadonnut.

Väitöskirjassa käytetään ilmausta ”käsitehistoria”. Se oli avainasemassa konseptuaalisen historian (saks. *Begriffsgeschichte*) koulukunnassa, jonka uranuurtajiin kuului tunnettu saksalainen historioitsija Reinhart Koselleck. Koulukunnan tutkimuskohteena ovat ennen muuta laajat historiallis-poliittiset käsitteet, kuten esimerkiksi valtio ja demokratia. Tällainen tutkimuskohde ei kuitenkaan ole filologiassa uusi. Tässä tutkimuksessa metodologisesti arvokkaita olivatkin Viktor Vinogradovin teokset, muun muassa *Istorija slov* (*Sanojen historia* 1946–1947), sekä kulttuuristen käsitteiden semantiikkaa historian näkökulmasta tutkineen Viktor Živovin teokset.

Inhimillisen dokumentin käsitteen voi katsoa kuuluvan estetiikan termistöön, ja se eroaa monessa suhteessa suurista historiallis-kulttuurisista ja poliittisista käsitteistä. Sen käyttökonteksti on näitä huomattavasti suppeampi, ja sen luoja on yleisesti tiedossa. Myös ajankohta, jolloin käsitettä alettiin käyttää, on tarkasti määritel-

tävissä. Toisin sanoen inhimillisen dokumentin tutkimuksellinen etu liittyy sen historialliseen näkyvyyteen. Verrattain lyhyt historia mahdollistaa käsitteen yksityiskohtaisen analyysin, joka olikin tämän tutkimuksen tavoite.

Venäjämästä suomentaneet Helsingin yliopiston venäjän kääntämisen opiskelijat Sirkka Ahokas, Jenni Anttila, Johanna Dahlgren, Matilda Forbatok, Anastasia Linnala, Tarja Karell, Milla Rantanen, Elina Saarilahti, Sami Tuovila ja Saara Valkeapää.

FM Natalia Jakovleva puolusti väitöskirjaansa *Tšelovetšeski dokument. Istorija odnogo ponjatija* Helsingin yliopiston nykykielten laitoksen venäjän kielen ja kirjallisuuden oppiaineessa 15. syyskuuta 2012. Vastaväittäjänä toimi prof. Roman Timentšik (Hebrew University, Jerusalem) ja kustoksena prof. Tomi Huttunen.